

۱- اهمیت خلیج فارس چیست؟

از آنجایی که بسیاری مانند سیلاک و شرایبر که به ترتیب بر این باور بودند که هر کشوری به سه منطقه کلیدی یعنی بحرین، عمان و یمن و یا بر شبه جزیره عربستان مسلط شود می تواند بر جهان حکومت کند. بر این اساس حتی در نظریه قلب زمین (هارتلند) اهمیت خلیج فارس به عنوان یک راه دریایی به هارتلند مشاهده می شود. حال با توجه به مطالب بیان شده ملاحظه می شود که علت توجه زیاد به منطقه خلیج فارس در طی قرون گذشته، اهمیت ژئوپولیتیک این منطقه است که مهمترین آنها عبارتست از:

۱- **موقعیت جغرافیایی خلیج فارس:** در دوران گذشته به عنوان راه نزدیکتر غرب به هندوستان دارای اهمیت خاص بوده است ولی امروزه کشور ایران را به عنوان یک پل ارتباطی بین شرق و غرب متصل می کند و وجود تنگه هرمز در این منطقه خلیج فارس را از اهمیت ویژه ای در دنیا برخوردار کرده است.

۲- **بازار منطقه خلیج فارس:** خلیج فارس یکی از بازارهای مهم در زمینه های مواد خام، سرمایه ای، مصرفی، کارگران ماهر و نیمه ماهر، نیروهای متخصص و... نقش بسیار مهمی را در متعادل کردن تراز پرداخت های خارجی کشورهای مختلف جهان، به ویژه کشورهای صنعتی و ژاپن را دارد. که مهمترین بازار در این منطقه، بازار نفت است.

۳- **نفت خلیج فارس:** منطقه خلیج فارس به علت تسلط بر ذخایر عظیم نفتی، قدرت تولید و توان صادراتی بالا و بهرمنند بودن از یکی از بزرگترین کارتل های جهان در همین راستا یعنی اوپک و با توجه به اهمیت نفت در تهیه انرژی و توجه به این مورد که عمر سایر منابع نفتی جهان ۱۸ تا ۳۵ سال دیگر است ولی عمر تولید نفت در خلیج فارس تا ۱۰۰ سال دیگر تخمین زده شده است، بنا به این دلایل حیات اقتصادی، نظامی و سیاسی بسیاری از کشورهای جهان به تولید نفت خلیج فارس وابسته است.

۴- منابع گاز در منطقه خلیج فارس: استفاده از گاز طبیعی به عنوان مکمل انرژی هر روز ابعاد وسیع تری می گیرد و از آنجایی که ۲۳ درصد صادرات گاز جهان مربوط به اعضای اوپک است و ایران به تنهایی یک ششم ذخایر گاز جهان را در اختیار دارد، بنابراین خلیج فارس یکی از مهمترین منابع گاز در جهان به شمار می رود.

۵- سایر منابع طبیعی خلیج فارس: بسیاری دیگر از منابع طبیعی مهم در منطقه خلیج فارس وجود دارد، مانند: مس، سنگ معدن، زغال سنگ، سرب، روی، نمک، سولفور و..... که از این منظر هم منطقه خلیج فارس دارای اهمیت ویژه ای می باشد.

۶- اهمیت خلیج فارس در جنگ جهانی اول :

به طور کلی خلیج فارس از چند سال قبل از شروع جنگ جهانی اول برای انگلستان از جایگاه ویژه ای برخوردار بود، به خصوص از زمان کشف اولین چاه نفت در سال ۱۹۰۸ در مسجد سلیمان ایران. انگلستان در سال ۱۹۱۳ یعنی یک سال قبل از جنگ اول تصمیم می گیرد تا سوخت ناوگان تجاری و جنگی خود را نفتی کند و از آنجایی که به جز مقادیر محدودی نفت در برمه، نفت زیادی نداشت، چشم طمع به نفت خلیج فارس بسته بود.

۷- اهمیت خلیج فارس در جنگ جهانی دوم :

- ۱- شوروی توسط هیتلر اشغال شد.
- ۲- اشغال شوروی راهی بود برای هیتلر جهت به دست آوردن نفت باکو، پیشروی به سوی ایران و خلیج فارس و تسلط بر منابع نفتی شبه قاره هند. در واقع نظرات سیلاک و شرایبر تحقق پیدا می کرد.
- ۳- اشغال ایران توسط متفقین با هدف ارسال کمک به شوروی، کنترل مناطق نفتی و فرودگاه ها، ایجاد یک کمربند امنیتی از شرق به غرب و...
- ۴- به واسطه این کمک ها و مسائل، هیتلر در شوروی شکست خورد.

۸- منافع انگلستان در خلیج فارس قبل از ترک آنجا:

الف) در حدود یک سوم از صنایع انگلستان با انرژی نفت تامین می شدند و از آنجایی که در خود انگلستان نفت زیادی وجود نداشت و انگلیس ۶۴٪ از نفت خود را از مناطق خلیج فارس تامین می کرد ، از دست دادن این منابع نفتی ، بخش اعظمی از صنایع انگلستان را فلج می کرد.

ب) سرمایه گذاری انگلستان در منطقه رقمی معادل ۲۰۰۰ میلیون پوند بود.

ج) مواد اولیه را از خود این کشورها می گرفت و کالاهای تولید شده را به خود این کشورها صادر می کرد.

د) سود سرشاری را از تجارت نامرئی خود (جهانگردی، ذخیره ارزی کشورهای مذکور در انگلستان، حقوق مشاوران نظامی و غیر نظامی و نظایر آن) در این منطقه بدست می آورد. شایان ذکر است که ۴۵۰۰ شعبه بانک انگلیسی و ۷۰۰۰۰ نفر کارمند غیرنظامی به کارهای گوناگون در این منطقه اشتغال داشتند.

ه) میزان درآمد حاصل از نفت کشورهای نفت خیز خلیج فارس بسیار بالا بود.

۲- دلایل اهمیت تنگه هرمز چیست؟

الف) عدم وجود جایگزین برای این تنگه: از آنجایی که در کوتاه مدت و میان مدت جایگزینی برای تنگه هرمز در امر صدور نفت و سپس ورود کالا از کشورهای صنعتی وجود ندارد از این رو ایجاد امنیت در این منطقه نه تنها برای ایران و عمان بلکه برای سایر دولت های منطقه ای و فرامنطقه ای مهم می باشد.

ب) بعد از پیروزی انقلاب اسلامی کنترل غیر مستقیم آمریکا بر تنگه هرمز از بین رفت و وقتی ایران اعلام کرد در صورت به خطر افتادن منافع حیاتی خود ممکن است تنگه هرمز را ببند ، آمریکا اقدام به ایجاد پایگاه های متعدد در عمان نمود .

ج) در زمان حاضر تنگه هرمز توسط دو قدرت منطقه ای و برون منطقه ای کنترل می شود. ایران به عنوان قدرت منطقه ای ساحل شمالی، آمریکا و انگلیس هم با کمک عمان ساحل جنوبی تنگه را کنترل می کنند.

د) طبق موافقتنامه بین ایران و عمان حفظ امنیت تنگه هرمز و نظارت بر تردد دریایی آن به طور مشترک به عهده دو دولت قرار دارد.

ه) اقتصاد ایران و جهان با بسته شدن تنگه هرمز متزلزل می گردد، زیرا بخش اعظم نفت منطقه از این تنگه وارد بازار جهانی می شود. تنها ۲۰٪ از نفت خلیج فارس از طرق لوله صادر می شود.

۳- از نقطه نظر ایران ویژگی های تنگه هرمز چیست؟

الف) مرکز عبور نفت ایران است.

ب) بخش اعظم تجارت ایران از این تنگه عبور می کند.

ج) تسلط بر تنگه هرمز بر پرستیژ جهانی ایران می افزود.

۴- تاثیر تنگه هرمز بر روابط ایران با عمان چگونه بود؟

انگلیس از شرق سوئز خارج شد ولی شوروی در پی نفوذ در منطقه بود از این رو با عراق و کمک کردن به جنبش ظفار در عمان سعی کرد بر این منطقه کنترل یابد، در این زمان بود که ایران اعلام کرد که آماده است از کشورهای جنوبی خلیج فارس دفاع نماید در همین راستا ایران در سال ۱۳۵۲ به درخواست عمان از ایران برای جنگ با ظفار پاسخ مثبت داد. نیروهای خود را به آنجا فرستاد ولی به علت واکنش کشورهای عربی به صورت صوری و در باطن به منظور جایگزین کردن نیروهای جدید، نیروهای قبلی را از عمان خارج نمود و تا روی کار آمدن دولت بازرگان، عمان یکی از پایگاه های حفاظت از تنگه هرمز برای ایران بود.

۵- تاثیر تنگه هرمز بر روابط ایران با عربستان چگونه بود؟

تا زمان حضور انگلستان در منطقه ، عربستان برای ایران به عنوان یک رقیب مطرح نبود و عراق بیشتر جنبه یک رقیب جدی را برای ایران داشت ، از طرف دیگر بعد از سال ۱۹۷۱ عربستان به عنوان یکی از پایه های نظریه دوستونی نیکسون در کنار ایران بود که این امر به نوعی سیاست های هر دو کشور همگون می کرد. ولی با گذشت زمان و با حضور نظامی ایران در عمان، تسلط ایران بر تنگه هرمز ، توان بالای نظامی شاه ایران و اهمیت کمی نفت ، این ترس را در دل عربستان ایجاد کرد که اولاً شاید صدور نفت عربستان منوط گردد به خواست ایران و ثانیاً ممکن بود با سقوط شیخ نشین ها سیستم حکومتی قبیله ای عربستان نیز متزلزل شود. از این رو عربستان بر خلاف پیشنهاد ایران جهت ایجا یک پیمان امنیت دسته جمعی ، پیشنهاد یک پیمان دفاعی دسته جمعی را بدون حضور ایران و عراق به شش کشور داد و در این راستا با عجله برخی از اختلافات مرزی خود را با این شش کشور حل و فصل کرد و در سال ۱۹۸۳ در اوج جنگ ایران و عراق شورای همکاری خلیج فارس را با عضویت شش کشور تشکیل داد.

شایان ذکر است که پیمان ۶+۲ (شش کشور عضو شورای همکاری خلیج فارس به همراه سوریه و مصر) برای دولت ایران نشانی از کوشش عربستان برای منزوی کردن ایران در منطقه بود. دولت ایران هم با روی کار آمدن آقای خاتمی تلاش هایی را جهت خارج شدن از این انزوا انجام داد.

۶- تاثیر تنگه هرمز بر روابط ایران با عراق چگونه بود؟

به طور کلی در زمان جنگ میان ایران و عراق ، ایران تنگه هرمز را بر عراق بست و اجازه رفت و آمد نفتکشهای عراقی را در تنگه نداد و این امر دو پیامد برای عراق داشت:

الف) عراقی ها مجبور شدند در این راستا دست به ایجاد خط لوله هایی جدید برای انتقال نفت از سمت سوریه و ترکیه بزنند که در نهایت به دلیل اختلافات با سوریه به ترکیه بسنده کردند.

ب) مجبور شدند نفتکشهای خود را از مسیرهایی دیگر و با پرچم هایی سایر کشورها عبور دهند.

شایان ذکر است میل و خواست عراق برای دسترسی به سواحل مناسب در خلیج فارس انگیزه ای مهم در حمله به خاک کویت در سال ۱۹۹۱ بود که این حمله در نهایت امر شکست خورد.

۷- عواملی که در روزهای پایانی جنگ جهانی اول بر موقعیت انگلستان در خلیج فارس تاثیر گذاشت

را نام ببرید و توضیح دهید ؟

- ۱- انقلاب اکتبر ۱۹۱۷ - تبلیغات ضد استعماری - شورش در کشورهای مستعمره.
- ۲- ورود آمریکا به صحنه سیاست بین المللی به عنوان یک رقیب غیر مستعمراتی.
- ۳- از بین رفتن امپراطوری هایی بزرگ همچون آلمان، اتریش و عثمانی و ایجاد مستعمراتی جدید برای انگلستان تحت نام قیمومیت.

۴- ورود فرانسه به عنوان یک رقیب مستعمراتی ضعیف تر.

۸- دلایل اصلی خروج نیروهای انگلیسی از شرق کانال سوئز چه بود؟

۱- استقلال هندوستان.

۲- به قدرت رسیدن رژیم کمونیستی در چین.

۳- ایجاد دشمنی اعراب با انگلستان به واسطه تحویل فلسطین به اسرائیل توسط انگلیس.

۴- ملی شدن صنعت نفت در ایران.

۵- از دست رفتن حمایت آمریکا به صورت مقطعی در جنگ کانال سوئز برای انگلستان.

۶- سقوط حکومت سلطنتی ملک فیصل در عراق.

۷- استقلال کویت.

۸- اغتشاشات در بحرین علیه انگلستان.

۹- چه اقداماتی انگلستان قبل از خروج نیروهای خود از خلیج فارس در منطقه به عمل آورد؟

الف) انتخاب ایران به عنوان یک نیروی قوی در منطقه و به عنوان ژاندارم منطقه.

ب) ایجاد اتحادیه ای از شیوخ منطقه که تحت عنوان امارات متحده عربی تشکیل گردید.

ج) استخدام خصوصی برخی از افسران بازنشسته انگلیسی در شیوخ منطقه.

د) گماردن قابوس پسر سعید ابن تیمور سلطان پیر عمان به عنوان پادشاه عمان به منظور ایجاد حق استفاده انگلستان از فرودگاه‌های نظامی سلاله و مطروحه و تبدیل جزیره مصیره به پایگاه نظامی انگلستان.

ه) ادغام عمان و مسقط در یکدیگر به منظور ایجاد ژاندارم دیگری برای حفظ منافع دولت های غربی در تنگه هرمز.

۱۰- هشت مورد از تبعاتی را که به واسطه انقلاب ایران برای آمریکا در منطقه به وجود آمد را

بنویسد؟

۱- از دست رفتن پایگاه های جاسوسی آمریکا در منطقه.

۲- انحلال کامل پیمان ستو.

۳- کاهش حجم صادرات نفت ایران و افزایش قیمت نفت در سطح جهانی.

۴- کاهش صادرات کالاهای نظامی و غیر نظامی به ایران.

۵- به خطر افتادن امنیت تنگه هرمز.

۶- بی اعتبار شدن آمریکا در منطقه.

۷- امکان صدور انقلاب اسلامی به سایر کشورهای منطقه.

۸- از دست رفتن ژاندارم منطقه برای آمریکا.

۱۱- سیاست های ایالات متحده آمریکا در خلیج فارس را بعد از پیروزی انقلاب اسلامی را به

اختصار بنویسد؟

۱- به دنبال جایگزینی برای ایران به منظور حفاظت از منافع اقتصادی و نظامی آمریکا.

۲- گرایش به عربستان به عنوان اولین اولویت آمریکا به عنوان حافظ منافع خویش.

۳- گسترده کردن سلطه خود در سایر کشوره های منطقه به منظور جلوگیری از حوادثی مانند انقلاب ایران.

۴- بیشتر شدن بازدید های مستمعر نیروی دریایی آمریکا از بنادر کشورهای دوست و به طور کلی از منطقه.

۵- طرح ریزی مانور و همکاری های مشترک نظامی با دولت های محلی.

۶- توسعه پایگاه های خود در کشورهای منطقه.

۷- داشتن توافق هایی محرمانه با شوروی در چارچوب "اجلاس سران دو کشور".

۸- دخالت آمریکا در جنگ عراق و ایران به ویژه در طی سالهای ۶۶ تا ۶۸.

۹- سهیم کردن کشورهای صنعتی بلوک غرب در مسائل منطقه.

۱۰- ایجاد یک نیروی خاورمیانه ای جدید مانند نیروهای واکنش سریع.

۱۱- مسلح کردن کشورهای تحت تسلط خود، به ویژه عربستان به منظور ضربه زدن به ایران.

۱۲- ایجاد کمربند امنیتی در راستای اجرای دکترین کسینجر-نیکسون که بکارگیری منابع محلی را تجویز می کرد.

۱۲- چرا آمریکا پس از سقوط پهلوی دوم به دنبال ایجاد یک کمربند امنیتی در منطقه بود؟ نقش کشورهای منطقه را در این امر چگونه ارزیابی می کنید؟

در این راستا آمریکا دو هدف را دنبال می کرد:

الف) آمریکا به منظور تقویت عربستان بایستی به جلب حمایت کشورهای دیگر از عربستان می پرداخت تا به هنگام وقوع بحران برای عربستان به حمایت از عربستان بپردازند.

ب) با ایجاد این کمربند امنیتی از پاکستان تا مصر می توانست یک پرده آهنین به دور انقلاب ایران ایجاد کند.

نقش پاکستان در این کمربند امنیتی:

۱- اهمیت استفاده از پایگاهها و بخصوص بنادر پاکستان و فرودگاه کراچی به منظور افزایش نفوذ آمریکا در منطقه .

۲- عدم تمایل رژیم پاکستان به همکاری علنی با آمریکا به منظور برانگیخته نشدن حساسیت شوروی.

۳- همکاری علنی آمریکا و پاکستان می توانست موجب همکاری نظامی عربستان و پاکستان شود و این امر راه را برای ایجاد یک اتحاد نظامی منطقه ای فراهم می آورد.

نقش مصر در این کمر بند امنیتی:

۱- مصر به موجب پیمان کمپ دیوید و پیمان جداگانه صلح میان مصر و اسرائیل در سال ۱۹۷۹، بسیار مورد انزوای کشورهای عربی قرار داشت.

۲- آمریکا با بزرگ جلوه دادن خطر انقلاب اسلامی و شوروی، سعی کرد مصر را به جامعه عرب بازگرداند.

۳- مصر برخلاف سایر کشورهای عربی خلیج فارس دارای ساختار و امکانات مناسب تری بود و بهترین گزینه ژاندارم منطقه شدن به جای ایران ارزیابی می شد.

۴- طبق مورد اول و بدلیل عدم محبوبیت مصر در جامعه عرب ، بار دیگر آمریکا نتوانست در سیاست دوستونی خود جایگزینی مناسب برای ایران پیدا کند.

نقش عمان در این کمر بند امنیتی:

در نتیجه قراردادی در سال ۱۹۸۰ که بین عمان و آمریکا به امضا رسید ، برطبق آن تجهیزات نظامی و نیروهای آمریکایی مانند تانک و غیره اجازه یافتند در خاک عمان مستقر شوند و از خدمات تعمیراتی برخوردار گردند.

در فرآیند این تصمیم گیری، عمان از سایر کشورهای شبه جزیره عربستان ، به علت عدم حضور گسترده فلسطینی ها در کشورش ، آزادی عمل بیشتری داشت.

نقش بحرین در این کمر بند امنیتی:

بحرین یکی از مراکز مهم نیروهای دریایی آمریکا در خاورمیانه بود.

نقش مساله اسرائیل و فلسطین در این کمر بند امنیتی:

۱- حضور آمریکا و سربازان آمریکایی یعنی ابرقدرت حامی اسرائیل، بر ضد رژیم های موجود منطقه تعبیر می شود این امر راه را برای مبارزه جنبش های انقلابی باز می کرد.

۲- کوشش های آمریکا در حل مسئله فلسطین و اسرائیل ناموفق بود.

۱۳- دکترین دوستونی: **Twin pillar policy** (طبق جزوه خاورمیانه دکتر شریعتی)

از زمان به قدرت رسیدن ریچارد نیکسون در ژانویه ۱۹۶۹ تغییر جهتی در سیاست آمریکا در منطقه خاورمیانه مشاهده شد که بدین ترتیب آمریکا از سیاست پیشین خود مبنی بر ایجاد کمر بندهای امنیتی و دفاعی به سمت اتکاء به کشورهای منطقه حرکت کرد.

در این سیاست ایران به عنوان قدرتمندترین و بزرگترین قدرت منطقه مورد توجه آمریکا قرار گرفت و شاه بواسطه دوستی نزدیک با نیکسون و همچنین تمایل به بلندپروازی و ایفای نقش برتر در منطقه مجری یکی از پایه های این سیاست که پایه نظامی بود انتخاب شد. مقامات آمریکا عربستان را نیز بعنوان پایه اقتصادی این سیاست برگزیدند و معتقد بودند همکاری بین ایران و عربستان می تواند منجر به ایجاد امنیت در منطقه و جلوگیری از نفوذ کمونیسم می شود. دکترین دوستونی یا به اسامی دکترین نیکسون کسینجر و دکترین گوام نامیده می شود در ۲۲ ژوئیه ۱۹۶۹ از سوی نیکسون در مسیر سفر به فیلیپین و در جزیره گوام اعلام شد. نیکسون در این سفر اعلام کرد آمریکا منافع منطقه ای خود را با استفاده از دوستان و متحدان منطقه ای و بدون مشارکت مستقیم خود تامین و حفظ خواهد کرد بر همین اساس پس از خروج انگلیس از منطقه در سال ۱۹۷۱ ترتیبات امنیتی جدیدی بانام سیاست دوستونی با مشارکت ایران و عربستان شکل گرفت. اساس دکترین نیکسون بر تقویت ایران و عربستان متکی بود به نحوی که ایران با موافقت و همکاری عربستان بتواند بصورت یک قدرت منطقه ای عمل کند و به عبارت بهتر ژاندارم یا پلیس منطقه باشد. آمریکا در این راستا کمکهای نظامی قابل توجهی را به هر دو کشور ایران و عربستان اعطا کرد. در اجرای سیاست دو ستونی ایران بعنوان ستون نظامی و عربستان بعنوان ستون اقتصادی و لجستیک ایفای نقش می کردند انتخاب این دو کشور با دلایل محکمی از سوی آمریکا همراه بود چراکه از سویی ایران دارای بیشترین ساحل مشترک با خلیج

فارس، پرجمعیت ترین کشور منطقه، دارای ارتشی بزرگ و آموزش دیده و توانمند بود و دارای سابقه طولانی و درخشان بعنوان قدرت بلامنازع خلیج فارس بود. افزون بر این شاه دارای روابط نزدیک با نیکسون بود از سویی دیگر عربستان بعنوان بزرگترین تولید کننده نفت در اوپک و منطقه دارای توان مالی قابل توجهی بود و نفوذ بسیار زیادی بر کشورهای عرب منطقه داشت عربستان در این ترتیبات امنیتی عاملی بود که می توانست بخشی از مشکلات ایران که ناشی از عدم پذیرش از سوی عرب ها بود را حل و فصل و مدیریت کند. در راستای سیاست دوستونی آمریکا در سال ۱۹۷۲ ایران سفارش خرید سلاح به مبلغ ۲/۲ میلیارد دلار را به آمریکا داد که تا آن تاریخ این بزرگترین معامله تسلیحاتی جهان محسوب می شد این معامله شامل خرید ۱۷۵ جت جنگنده، ۵۰۰ بالگرد و صدها موشک بالستیک بود. پیامد تقویت نظامی ایران در سیاست خارجی کشور انجام چند عملیات آشکار و پنهان در کشورهای دیگر بود که از آن جمله حمایت ایران از کردهای شورشی در عراق، سرکوب شورش ظفار در عمان، ارسال اسلحه به ویتنام شمالی و سومالی، حمایت از اردن و یمن شمالی از جمله مصادیق ژاندارمی ایران در منطقه بود. وقوع انقلاب اسلامی در ایران منجر به فروپاشی دکترین سیاست دوستونی شد.

منبع: کتاب خلیج فارس و مسائل آن نوشته دکتر همایون الهی، نشر قومس